

Kolberg, O. 1889. *Pokucie. Obraz etnograficzny*. T. IV. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego. [in Polish]

Mroczo, K. 1897. Śniatyńszczyzna (Przyczynek do etnografii krajowej). *Przewodnik naukowy i literacki*. T. XXV. № 5. S. 385–402. [in Polish]

Schnaider, J. 1906. Lud Peczeziżyński. Szkic etnograficzny. Część I. *Lud*. T. XII. S. 277–308. [in Polish]

Schnaider, J. 1907. Lud Peczeziżyński. Szkic etnograficzny. Część II. *Lud*. T. XIII. S. 21–33, 98–113, 202–215. [in Polish]

Waigel, L. 1877. *Rys miasta Kołomyi*. Kołomyja: Drukiem H. Zadembskiego i spółki. [in Polish]

УДК 94[553.63:622](437.4)«1867–1914»

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269752

В. М. Кларчук

ORCID: 0000-0003-1788-794X

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Л. В. Польова

ORCID: 0000-0003-2971-5993

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

О. В. Новосьолов

ORCID: 0000-0002-1407-4508

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ВИДОБУВАННЯ СОЛІ В ГАЛИЧИНІ (1867–1914)

V. Klapchuk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

L. Polyova

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

O. Novosiolov

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Salt Extraction in Galicia (1867–1914)

Метою роботи є встановити основні особливості видобутку солі в Галичині періоду Австро-Угорської імперії. Використовуються загальноісторичні підходи до статистичної інтерпретації подій і явищ, математичні методи моделювання. Вперше було комплексно проаналізовано видобування солі в окремих адміністративно-територіальних утвореннях Австрії. Основними виробниками солі були солеварні в Болахові, Бохні, Величці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацку, Ланчині, Стебнику та Качиці. Встанов-

лено, що солеварні Галичини щорічно продукували (тис. т): Болехів — 5,9; Бохня — 14,5; Велічка — 42,7; Делятин — 4,0; Долина — 4,9; Дрогобич — 4,8; Калуш — 3,8; Косів — 4,3; Лацко — 6,2; Ланчин — 4,0; Стебник — 6,7. Запровадження в Австро-Угорщині монополії на сіль зменшило її вартість і надходження до бюджету Галичини. Якщо 1832 р. експорт солі приносив дохід у 1,4 млн злотих, то в 1890-х рр. лише на 0,1 млн злотих більше. 1892 р. вартість галицької солі досягла: кам'яної — 4,5 млн, кухонної — 4 млн злотих. Галичина у 1868–1892 рр. виготовила 3 млн т солі всіх сортів на суму 237 млн зол. ринських. Чистий дохід — 210 млн зол. ринських. Питома вага Галичини у соляній промисловості Австро-Угорської імперії становила 44%.

Ключові слова: соляне джерело, шахта, ропа, сіль, солеварня.

The aim of this study is to explore the process of salt extraction in Galicia during the period of the Austro-Hungarian empire. The scientific novelty lies in the complex analysis of salt extraction in the separate administrative-territorial formations of Austria. The main scientific approaches used in the article are the method of mathematic modeling and statistical method.

The author concludes that the development of salt deposits in Galicia lasted since the Middle Ages, but reached its peak during the Austro-Hungarian Empire, in the second half of the 19th century. The main salt producers were saltworks in Bolekhiv, Bochnia, Wieliczka, Delyatyn, Dolyna, Drohobych, Kosiv, Latsk, Lanchyn, Stebnyk and Kachyka.

In 1868–1880, the saltworks of Galicia, with the exception of Wieliczka (36–63 thousand tons) and Bochnia (15–20 thousand tons), produced an average of 4–7.5 thousand tons of salt annually. In the last quarter of the XIX century, 9–13 kg of salt per 1 inhabitant was produced. About 50,000 tons of salt were used annually in Galicia. In addition, less than 23 thousand tons were used for livestock.

The largest salt producers were saltworks in Wieliczka and Bochnia. Wieliczka produced more salt than all other saltworks in Galicia combined (maximum in 1872 — more than 75.8 thousand tons). At the beginning of the 1870's, there was a maximum extraction of salt, except for Lacko and Stebnyk, where over 25 years there was a gradual increase in production.

The introduction of a salt monopoly in Austria-Hungary reduced value and budget revenues in Galicia. If in 1832 the export of salt brought 1,4 million Zł of income but in the 1890s it generated only 0,1 million Zł more. In general, the share of Galicia in the salt industry of Austria-Hungary was 44% by volume and 43.5% by the cost of production.

Keywords: salt, mine, brine, salt spring, saltwork.

Постановка проблеми. Історія соляного промислу Галичини сягає кількох століть. На сьогодні практично відсутня цілісна економічна історія

видобування кам'яної солі й ропи, їх переробки та виготовлення харчової солі. В статті вперше комплексно аналізується виробництво солі у Галичині за часів Австро-Угорщини, тобто з 1867 р. до початку Першої світової війни.

Метою роботи є комплексне дослідження виробництва солі в Галичині. Для виконання поставленої мети слід було вирішити такі завдання: вивчити технічні звіти солеварень та офіційну статистику; встановити особливості солевидобування й солевиробництва в різні періоди.

Методологічною основою дослідження стали принципи історизму, об'єктивності й системного підходу. З огляду на зазначені принципи, в дослідженні пріоритетними стали методи: статистичний (використано для обліку та з'ясування трансформацій солевидобування й солевиробництва в зазначений період), порівняльний (допоміг виявити сутність явищ, що вивчалися, за схожістю та відмінністю притаманних йому ознак), кліометричний (дав змогу опрацювати статистичні дані, простежити зміни в основних аспектах розвитку видобування та виробництва солі).

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі виробництва солі в окремих адміністративно-територіальних утвореннях Австрії.

Джерельною базою дослідження є статистичні щорічники, посібники та довідники: «Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr» (1862)¹, «Rocznik Statystyki Galicyi» (1887), «Rocznik statystyki przemyslu i handlu krajowego» (1888)², «Polska gospodarcza» (1932)³, «Przemysl i handel» (1929)⁴, «Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi» (1877)⁵. Технологічні й регіональні особливості видобування солі, загальні риси економіки солевиробництва висвітлено в монографіях М. фон Кельба (1876), Ф. Буяка (1910), Й. Семірадського (1922), В. Клапчука (2013), а також у публікаціях В. Осуховського (1930), Я. Ісаєвича (1961; 2003), А. Йодловського (1971), Т. Завадського (1978), К. Буковського (1996), Т. Войцеховського (2016) та ін.

Виклад основного матеріалу. Поклади кам'яної солі та соляної ропи розробляють з середньовіччя. Апогеєм солевиробництва в Галичині досягло за часів Австро-Угорщини. Загальне керівництво видобуванням і виробництвом солі в той час здійснювало Управління солеварень Крайової фінансової дирекції у Львові, підпорядкованої Міністерству фінансів (Szajnoch, W. 1899, p. 111–114).

Виробляли сіль на солеварнях Західної Галичини у Величці та Бохні.

¹ Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862. Lemberg, 1862. S. 203–205.

² Rocznik statystyki przemyslu i handlu krajowego. Lwów: Druk. i Litografija Pillera i Ski, 1888. Zesz. 10. Przemysl drzewny. Cz. 1. 88 s.

³ Polska gospodarcza. 1932. Zesz. 10. S. 279.

⁴ Przemysl i handel. 1929. Zesz. 22. S. 955.

⁵ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem Krakowskiem na rok 1877. Lwów: Z drukarni A. J. O. Rogosza, 1877. S. 163.

Кам'яну сіль у Величці й Бохні видобували за допомогою вертикальних шахт на глибинах від 80 до 400 м, для чого будували колону та камерну будівлю. Для свердління свердловин використовувалися ручні перфоратори, а при прокопуванні тунелів і для підриву добувного матеріалу та пустої породи застосовували комбіновані підривні роботи за допомогою патронів зі стисненим порохом (Bukowski, K. 1996, s. 3).

Видобуту в шахтах сіль доставляли до Велички й Бохні кіньми, на інших солеварнях — робітниками, а пізніше — за допомогою парових машин. Для транспортування, переміщення людей у шахті, підйому води й ропи, нарешті, для шахтної вентиляції використовували горизонтальні виробітки й копальневі колони, обшиті деревом, рідко — облицьовані каменем. Деревина найкраще підходила для соляної шахти, бо вона з часом просочувалася сіллю, що робило її вогнетривкою і стійкою до всіх впливів. Особливе страхування камер та очисних виїмок створювало в Бохні й Величці так зване ящикове кріплення, яке складалося з кількох поперечно накладених один на одного і відповідно з'єднаних дерев'яних брусів і використовувалося для уловлювання покрівлі пласту гірської виробки. Названі ящики заповнялися пустою породою і промочувалися солоною водою, що робило їх вогнестійкими й міцними. У Величці, де повною мірою всі непорушені шахтні виїмки значно перевищували 1,5 млн м³, ящикові кріплення відігравали виняткову роль, адже запобігали обвалам підземних камер і так захищали життя та майно мешканців стародавнього шахтарського містечка Величка.

Над заповненням очисних забоїв пустою породою думали вже з 1830 р., однак через різноманітні труднощі не досягли ніяких результатів. На межі століть на шахтах, що діяли, проводили необхідні закладні роботи й активно працювали над заповненням старих порожнин. Страхування від завалу цих порожнин полягало в тому, що з глини та піску отримували закладний матеріал, підвозили до окремих шахт і канатною дорогою по спеціально зроблених свердловинах опускали в копальні й доставляли до порожнин. У соляних копальнях Велички існувало три транспортні, разом з тим водовідливні, шахтні колони: імператора Франца Йосифа I, імператриці Єлизавети й імператора Йосифа II; два спуски в шахту: кронпринца Рудольфа та імператора Франца; три вентиляційні шахти: Божа воля, Лойс і Гурско.

Глибина названих шахт становила: імператора Франца Йосифа I — 197 м; імператриці Єлизавети — 298 м; імператора Йосифа II — 302 м; кронпринца Рудольфа — 204 м; імператора Франца — 63 м; Божа Воля — 148 м; Лойс — 141 м; Гурско — 183 м.

Соляна копальня Бохня (Wojciechowski, T. 2016, s. 21) мала в розпорядженні п'ять шахт: Флоріс, Суторіс, Реліс, Кампі та Трінітатіс, з яких три перших використовувались як вентиляційні й вхідні, шахта Кампі — як підйомна шахтна колона і остання — як вентиляційна та шахта ліфту. Глибина

шахт становила: Флоріс — 275 м; Суторіс — 294 м; Періс — 70 м; Кампі — 413 м; Трінітатіс — 216 м (Szajnocha, W. 1899, p. 111–114).

Соляні виробництва забезпечували певні соціально-побутові умови своїм працівникам. Так, на межі століть було започатковано зведення будинків для робітників, насамперед у Величці — 22 будинки для 72 сімей та Бохні — 8 будинків для 32 сімей. При деяких солевиробних підприємствах діяли споживчі товариства, у Величці побудовано водопровід з питною водою. На виробництвах діяли також ванні кімнати та кімнати для зігрівання робітників. Слід з позитивної сторони відзначити діяльність різних фондів при пенсійному фонді, як от: «Bruderladen», «Stiftungsfond», «Heiliger Geist Spitalsfond», «Grubenbefahrungsfond» та ін.

Найпотужнішою солеварнею Галичини (за об'ємами видобування й вартістю товарної продукції, передовими технологіями тощо) була Величка. З геологічного погляду поклади солі у Величці містять усі три її гатунки: кам'яна, зелена й бронзова (коричнева, золотава). Перші два використовувалися для харчування, третій — для промислових цілей. Кам'яна сіль була найчистішою й містила до 98,7% хлориду натрію. Поклади цих трьох видів солі розташовуються поперемінно загальною потужністю шарів до 200 м (в окремих місцях — до 364 м) смугою до 3 км. Загалом, наприкінці 1860-х рр. запаси солей в околицях Велички оцінювалися (у млн т): кам'яна — 87,8; зелена — 18,4; бронзова — 3,8 (Szajnocha, W. 1899, p. 60).

Соленосний район в околицях Бохні мав протяжність 3,7 км при ширині 100 м та потужності солі від 200 м на сході й до 400 м — на заході. Загальні запаси солей тут вимірювались у 3 млн т. Однак слід зауважити, що товщина численних соляних шарів тут незначна й сягає в окремих випадках лише 3 м. Поклади солей далі на схід набули широкого розвитку аж поблизу Доброміля, що було викликано специфічними геологічними умовами розвитку території. Від Нижанковичів та Доброміля, тобто між Саном і Дністром, розташовувалася широка смуга соляних джерел та колишніх і окремих чинних солеварень: Гуйско, Косманиці, Аксманиці й Сольце біля Нижанковичів; Лацко, Гучко і Тарнава поблизу Доброміля; Хирів, Старява й Березів поблизу Хирова; Стара Сіль та Шумине біля Старої Солі; Бачине поблизу Старого Міста (Клапчук, В. М. 2013, с. 234).

Єдиною в цьому регіоні діяла солеварня Лацко за 2 км від Доброміля, котра переробляла природну ропу. Шари сировиці досягали 9–14 м і містили до 24,2% кухонної солі. Окрім того, до складу сировиці входили в незначних кількостях сульфат кальцію (0,492%), хлорид магнію (0,1%) карбонат кальцію (0,09%) і сульфат магнію (0,07%) (Szajnocha, W. 1899, p. 64).

Східніше від Лацко розташовувалася солеварня в Стебнику, що відноситься до наступної соляної формації між ріками Дністер і Стрий та включає солепровия в таких населених пунктах: Кобло Старе, Блажів, Спринка,

Чершава, Лукавиця й Викоти біля Самбора; Ступниця та Силець поблизу Дублян; Уроч, Нагуєвичі, Ясениця Сольна, Попелі, Баня Котовська, Волянка, Густановичі, Уніятиче, Трускавець, Модрич, Колпець, Солець і Станіла біля Дрогобича; Улічно біля Стрия.

В цьому регіоні діяли дві солеварні — в Дрогобичі та Стебнику, перша з яких виготовляла кухонну сіль з природних розчинів солі; в другому родовищі траплялися різні за складом, походженням і агрегатним складом солі (Ісаєвич, Я. 1961; Ісаєвич, Я. 2003, с. 108–120). У Стебнику на глибині 46 м розташовувався двохметровий шар кристалічної солі. Від глибини 51 м розпочинався другий соленосний шар, що складався з двох пластів — верхнього (завтовшки 45 м), який метровим шаром пісковиків відділявся від нижнього проміжком 18 м. Глибше від 113 м розташовувався третій пласт — шестиметровий шар зеленої солі, а ще глибше, від глибини 122 м — четвертий пласт завтовшки 97 м. Таким чином, поклади солі в Стебнику досягали 168 м, що перевищувало запаси всесвітньовідомої Велички (Клапчук, В. М. 2013, с. 241–242).

Біля Моршина, між ріками Стрий та Лімниця, розташовувалося багато соляних джерел: біля Моршина — в Жулині, Лукавиці Верхній, Нінові Верхньому й Довгому; біля Болехова — Лисовичі, Волоське Село, Тисів, Тур'я Велика, Болехів, Тростянець, Солуків і Слобода; біля Долини — Рахinya, Тур'я, Новичка та Кадобна; біля Рожнятова — Рахів, Креховичі, Струтинь Верхній, Ціявва, Рипне; тут же Загірне біля Калуша.

На той час працювали солеварні в Болехові, Долині та Калуші. Їх можна віднести до єдиної групи солей, бо їх склад є подібний і навіть річна продукція більш-менш однакова. В останній третині XIX ст. у Болехові й Долині щорічно вироблялося по 5–7 тис. т солі, в Калуші спостерігалися значніші зміни й стрибки в річній продукції, особливо в 1869–1876 рр. У Долинській солеварні після пожежі 1872 р., яка знищила головний будинок варильні, запроваджено нові технології й відтоді вона входила до найкращих у Галичині. Сировицю (27% чистої солі) в Долині видобували у шахті Барбара з глибини 64 м.

У Калуші солі представлені силвіном і каїнітом. Солеварня вперше згадується ще в другій половині XV ст., а з 1809 р. вона розширювалась і збільшувалася. Територія шахт, пробита численними поверхневими кар'єрами, перешкождала наприкінці XIX ст. відновленню солі. Проте, хоча відновлення гальмувало обсяги діяльності варильні, вона з 1877 р. постійно підвищувала річний видобуток і 1892 р. дійшла до 4,76 т готової продукції.

Східніше від Калуша, між ріками Лімницею та Бистрицею Надвірнянською, є низка пунктів з відомими соляними джерелами: біля Калуша — Адамівка, Новиця, Утринів Середній і Старий та Петранка; біля Небилева — Красна; біля Богородчан — Росільна, Майдан, Лесівка й Хлібівка; біля

Солотвини — Солотвина, Дзвиняч, Жураки, Старуна; біля Надвірної — Маркова, Манява, Кричка, Гвізд, Бабче, Молотків і Битків. Між цими пунктами заслуговують на особливу увагу багаті поклади калійної та магнієвої солей у Росільній, а також поклади озокериту в Дзвинячі та Старуні. Солеварня в Росільній належала до найпродуктивніших Галичини в першій половині XIX ст., виробляючи понад 3 тис. т солі (1841–1851 — 3,4–3,5 тис. т) (Клапчук, В. М. 2013, с. 242–243).

Між Бистрицею Надвірнянською та Прутом поклади сировиці розміщувались у Надвірній і Пнів'ї поблизу Надвірної; Делятині, Гориші. Шевелівці та Лоевій біля Делятина; Ланчині, Красній. Саджавці й Іванівцях поблизу Ланчина; Отинія та Опрашина поблизу Отинії; Кам'янка Мала поблизу Коломиї. Найпотужнішим вважалося Делятинське родовище з прошарком соленосних порід до 2000 м; сировицю ж можна було видобувати з глибини 16–20 м (Szajnocha, W. 1899, p. 69). Сировицю у Ланчині видобували з глибини 53 м.

На схід від Прута до околиць Галичини розташовувалися ще численні виходи на поверхню соленосних порід та сировиці: Заріччя й Ослави поблизу Делятина; Печеніжин, Молодятин, Марківка та Рунгури поблизу Печеніжина; Княздвір і Сопів в околицях Коломиї; Яблунів, Малий та Великий Ключеви, Мишин, Стопчатів, Іванівка, Люча, Березів Вижній, Баня Березівська, Лючки й Текуча поблизу Яблунова; Косів, Старий Косів, Пістинь, Уторопи, Монастирське біля Косова; Космач і Акрешори біля Космача; Кути.

На Гуцульщині солеварні діяли в Делятині, Качиці, Косові й Ланчині. До середини XIX ст. сіль у досить великих об'ємах продукували тільки урядові солеварні в Косові й Делятині (щорічно — до 7 тис. т). Проте втричі дорожче сіль продавали селянам через спекулянтів. Місцеві мешканці по декілька днів, а то й тижів стояли з возами в чергах біля солеварень, що викликало загальне незадоволення, оскільки ще в багатьох місцях відкривалися поклади солі, які забороняли використовувати з невідомих причин. З часом відновлено солеварні в Уторопах і Ланчині. Великі запаси соляних джерел відкрито в околицях Космача, Пістині та Жаб'я, однак їх використання було незначним. Обмеження у використанні солеварних джерел підтверджує той факт, що 1810 р. у Східній Галичині сіль видобували в 20 з 500 наявних родовищ, 1860 р. — на восьми, а 1875 — на дев'яти родовищах (Клапчук, В. М. 2013, с. 252).

У другій половині XIX ст. основними виробниками солі на Гуцульщині були солеварні в Делятині, Качиці, Косові й Ланчині. Найбільше лихоманило солеварню в Делятині, де 20 років випуск продукції коливався у межах 4 тис. т або 60%, що є незрозумілим, адже ця солеварня вважалась однією з найкращих за технологією та культурою виробництва у Східній Галичині. Солеварні Гуцульщини продукували від 3 до 6 тис. т солі щорічно або

до 15 тис. т загалом. Враховуючи, що кількість населення тих часів становила (1880 р. — близько 157 тис. осіб), то на одного мешканця вироблялося близько 100 кг солі. При річній потребі солі на одного мешканця 3–3,5 кг стає зрозумілим, що решту солі експортували в інші регіони Австро-Угорщини або за кордон.

Делятинська солеварня в 1841–1866 рр. не працювала, а в 1871–1873 рр. виробляла 5,2–6,4 тис. т солі, але з невідомих причин відтоді зменшила об'єм продукції у 2–3 рази (у 1886–1888 рр. вироблялося 2,3–2,5 тис. т солі). На думку В. Кельба (Kelb, von M. 1876, р. 149–156), Делятин давав «найбагатші притоки натуральної (природної) сировиці». Разом з тим, тут близько до поверхні залягають величезні поклади солі (до 2000 м), тому незрозумілою є її незначна річна продукція. Тим паче, що головні шахти — Франціско Кароля та Єлизавети без труднощів черпали сировицю з глибини 16 і 20 м об'ємом 18–22 тис. т. У Ланчині поклади солі менші, а солеварня, яка діяла з другої половини XVIII ст., у 1874–1876 рр. повністю перебудована і використовувала природну сировицю головної шахти з глибини 53 м. На обох солеварнях по 12 год. щоденно працювало, відповідно, 80 та 60 робітників, заробляючи за рік по 600–800 зол.¹ 1862 р. в Делятині функціонувала «Франц-Йосиф-саліна», а в Ланчині — «салінеамт» під керівництвом Йозефа Хааса². Про значні поклади солі під Делятином писав В. Кельб (Kelb, von M. 1876, р. 135–156). З шахт Франциска Кароля та Єлизавети за добу видобували, відповідно, 116 та 106 м³ ропи. 1877 р. на цих солеварнях працювали досить освічені працівники³.

На виварювання солі в Делятинській солеварні використовували 838 м³ бука, 3657 м³ берези, вільхи та ялиці, 60 м³ вільхи та осики; в Ланчині — 106 м³ дуба, 524 м³ бука, 6186 м³ берези, вільхи та ялиці, 1646 м³ вільхи й осики⁴ (Клапчук, В. М. 2013, с. 253). 1897 р. собівартість кілограма солі становила 1,5, а продажна ціна — дев'ять крейцерів⁵. Технічну інформацію про діяльність солеварень у Делятині та Ланчині наведено в Табл. 1⁶.

Слід зауважити, що солеварня в Делятині під час Першої світової війни була зруйнована й уже не відновила своєї діяльності.

Продукція Косова (3–5 тис. т) рівнялася з виробництвом солі в Калуші. З 1869 р. в Косові започатковано видобування кам'яної солі, призначеної переважно для вивезення до Росії (Szajnocha, W. 1899, р. 71–72).

¹ CSHAUL. F. 146. D. 7. C. 726. P. 18–19, 72–73.

² Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862. Lemberg, 1862. S. 203–205.

³ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem Krakowskiem na rok 1877. Lwów: Z drukarni A. J. O. Rogosza, 1877. S. 163.

⁴ Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. Lwów: Druk. i Litografija Pillera i Ski, 1888. Zesz. 10. Przemysł drzewny. Cz. 1. S. 83–84.

⁵ Громадський голос. 15 січня 1897. С. 10.

⁶ Die Salinen Österreich im Jahre 1900. Wien, 1900. S. 126–319.

Таблиця 1

**Технічна характеристика солеварень у Делятині та Ланчині
(склали автори)**

Характеристика	Делятин	Ланчин
Кількість шахт	2	1
Глибина шахт	16; 18	54
Продуктопроводи для сировиці, м	1443	212
Кількість резервуарів на сировицю	4	2
Об'єм резервуарів, м ³	380,8	190,0
Кількість печей для виварювання солі	8	4
Кількість складів солі	6	6
Довжина водогонів, м	580	–
Тривалість виварювання солі, год.	42,5	29
Витрати на виварювання солі:		
– сировиця, гкл	183219	148649
– дрова, м ³	12378	9575
– метал, т	2,9	2,4
– цегла вогнетривка, шт.	456	274
– цегла звичайна, шт.	4300	3420
Виріботок солі на одного робітника за 12-годинну зміну, кг	12773	11251
Витрати сировиці на виготовлення 1 т солі, л	31359	32742
Середньодобове виготовлення солі на м ³ дров, кг	472	474,2
Річний видобуток сировиці, гкл	182489	148600
Чисельність працівників, осіб	168	114
Фонд заробітної плати, корони	71168	53048

За даними Львівської дирекції майна, в 1869–1878 рр. у Косові щорічно в середньому видобували понад 500 т кам'яної солі (Szajnocha, W. 1899, р. 71; Клапчук, В. М. 2013, с. 263).

1910 р. солеварня в Ланчині для отримання солі використовувала тільки натуральну солянку, а солеварні в Делятині та Косові — багатющі запаси ропи з вмістом солі 25–60%, розташовані в 22 підземних коморах. З них використовувалися тільки 14 загальним об'ємом 61 тис. т (Vujak, Fr., р. 73–74). 1923 р. поклади солі в Делятині виявлено до глибини 2000 м; потужність пластів — 16–20 м (18–22 тис. т кожен); щорічний випуск продукції міг досягати 5–6 тис. т (Siemiradzki, J. 1922, р. 150). Видобуток солі на солеварнях у Ланчині та Косові 1913 р. становив 4460 та 1451 т, відповідно¹.

Копальня кам'яної солі в Косові з часом почала використовувати соляну ропу внаслідок частих обвалів над штреками шахти під цілим Косовом, які мали вигляд підземних вулиць. Підземні роботи спричиняли осідання та сповзання схилів навколишніх гір, що призвело до утворення

¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі — Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 74. Інформація Станіславської палати про стан сільського господарства, промисловості і торгівлі в Станіславському воеводстві за 1935 р. Арк. 4; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 58. Оп. 1. Спр. 81. Протокол виробничої наради начальників фінансових управлінь Станіславського воеводства, яке відбулося 24 і 25 березня 1935 р. Арк. 14–15; Polska gospodarcza. 1932. Zesz. 10. S. 279; Przemysł i handel. 1929. Zesz. 22. S. 955.

невеликого ставка, який поступово розширювався. З 1870 р. видобування кам'яної солі було припинено, але перед Першої світовою війною, коли в одній із шахт виявили кристалічну сіль, уряд виділив кошти на спорудження механічного млина для її перемелювання (Пелипейко, І. 1995). Видобували сіль до 1915 р., коли вода зі ставка потрапила до копальні. Пізніше її помпували та випарювали у варильні, обладнаній трьома залізними котлами загальною площею 195 м².

Окрім виробництва солі (переважно кухонної й частково — кам'яної), практикувалося також застосування соляного розчину як лікувальної речовини, задля чого управа солеварні утримувала лазню з кількома кабінами, обладнаними ваннами для солянкових купелів, якими могли користуватися робітники та гості². З дозволу дирекції за певну плату організовувались екскурсії до підземель копальні завглибшки 300 м (Gaşiorowski, H. 1933, p. 259).

На сході Галичини функціонувала єдина солеварня в Качиці, проте статистичних даних та інформації про хімічний склад тамтешніх солей не було виявлено (Клапчук, В. М. 2013, с. 264).

Економічні показники діяльності солеварень Галичини. Окремі аспекти діяльності солеварень у період, що передував нашим хронологічним межах, частково розглядалися в працях українських і польських дослідників, але, на жаль, не мали чітких економічних показників (Jodłowski, A. 1971; Osuchowski, W. 1930; Ісаєвич, Я. 1961; Wojciechowski, T. 2016). У другій половині XIX ст. основними виробниками солі були солеварні в Болехові, Бохні, Велічці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацку, Ланчині та Стебнику (Табл. 2; Рис. 1–2).

Таблиця 2

Випуск кухонної солі на солеварнях Галичини у 1868–1892 рр., т
(склав автор)

Солеварні	1868–1892 рр., загалом	Середньорічний обсяг продукції
Болехів	146935	5877
Бохня	363038	14522
Велічка	1067430	42697
Делятин	101190	4048
Долина	123353	4924
Дрогобич	120852	4834
Калуш	65146	3832
Косів	108220	4329
Лацко	156000	6240
Ланчин	84671	4032
Стебник	168352	6734
Джерело: Szajnocha, W. 1899, p. 56–57.		

¹ Monografia powiatu kosowkiego. Kosow, 1930. S. 25–26.

² Monografia powiatu kosowkiego. Kosow, 1930. S. 26.

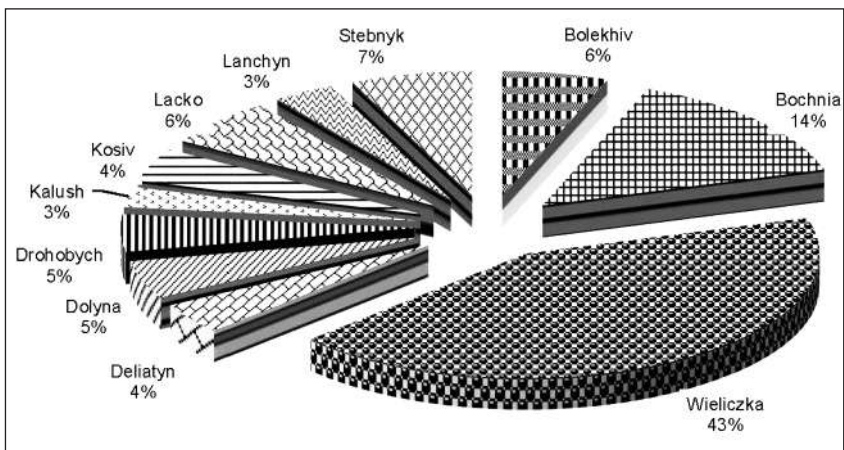


Рис. 1. Видобування солі (т) у Галичині в розрізі солеварень, 1868–1892 рр. (Склали автори).

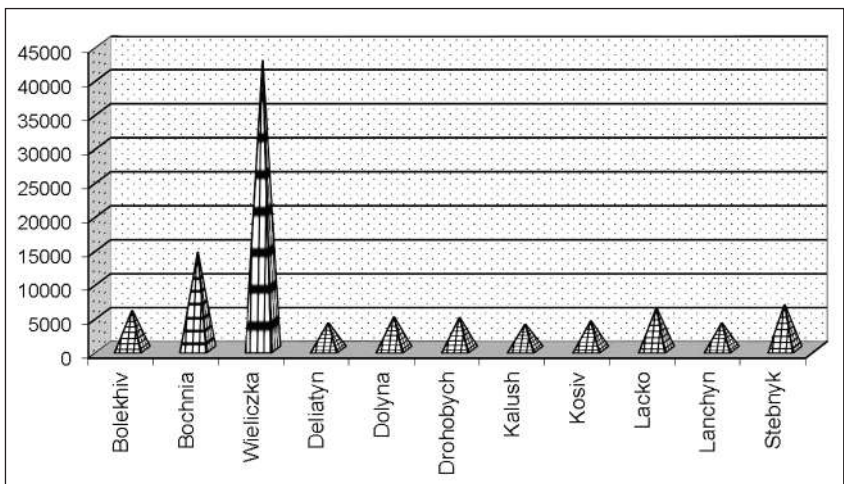


Рис. 2. Середньорічне виробництво солі в Галичині (т), 1868–1892 рр. (Склали автори).

За кількістю виробленої продукції (кухонна сіль) незаперечне лідерство мала солеварня в Стебнику, яка за цей період випускала від 5,5 до 7,6 тис. т солі щорічно. З солеварень, що продукували кам'яну сіль, першість належала Величці (28,8–75,9 тис. т) та Бохні (9,1–20,1 тис. т). Загалом, солеварні Галичини продукували в середньому від 4 до 9 тис. т солі щорічно або понад 102 тис. т загалом. 1880 р. на 1 мешканця вироблялося понад 13 кг солі, 1890 р. — 9,3 кг. При річній потребі солі на 1 мешканця 7,3 кг

у Галичині використовувалося 480220 ц солі. 227619 ц солі використано для потреб тваринництва.

Отже, для харчування галичан та годівлі худоби 1890 р. використано 707839 ц солі (Szajnocha, W. 1899, p. 108). Випуск солі того самого року становив 897907 ц, з чого випливає, що лише 190 тис. ц солі йшло на експорт (Клапчук, В. М. 2013, с. 269).

Найбільшими виробниками солі були солеварні у Величці та Бохні. У Величці продукували солі більше, ніж на всіх інших солеварнях Галичини разом узятих (максимум 1872 р. — понад 75,8 тис. т). На початок 1870-х рр. припадало максимальне видобування солі, окрім Лацко та Стебника, де 25 років поступово зростав випуск продукції. Найбільше лихоманило солеварню в Делятині, де 20 років випуск продукції стрибав у межах 4 тис. т або 60%. Чим це було викликано — не зрозуміло, бо ця солеварня вважалася однією з найкращих за технологією та культурою виробництва в Східній Галичині.

Дві солеварні Західної Галичини за 25 років випустили 57% усієї продукції солі Галичини, тоді, як дев'ять солеварень Східної Галичини — в середньому 4–7% кожна або 43% — разом.

За часів Речі Посполитої, незважаючи на дуже примітивні технічні способи видобутку й виварювання, сіль становила незаперечне та велике багатство цілого краю і всього населення, а відколи Галичину захопила Австрія й запровадила соляну монополію, сіль стала виключно скарбом уряду, предметом лише податкової вартості, без важливого значення для краю і його широких кіл населення. За 20 років після захоплення Галичини за галицьку сіль надійшло в країну 1,5 млн. зол., а 1832 р. продаж солі лише за кордон приніс дохід у 1,386 млн. зол. 1891 р. вартість галицької солі, що продавалася за кордоном, сягала лише 6–7 тис. зол. ринських (Клапчук, В. М. 2013, с. 270).

Для інтерпретації такого фінансового стану ми проаналізували всі сторони соляного виробництва (загальну вартість соляного виробництва, собівартість продукції, продажну ціну, загальний дохід, збут усіх гатунків солі, внутрішнє споживання, експорт). Загальна вартість продукції кам'яної солі, паралельно до обсягів її видобування, була найбільшою у Величці (239–4403 тис. зол. ринських на рік) і за 25 років загалом становила 75653 тис. зол. ринських або щорічно 3026 тис. зол. ринських. Удвічі меншою була вартість продукції Бохні (858–1932 тис. зол. ринських на рік): за 25 років — 34271 тис. зол. ринських або щорічно 1371 тис. зол. ринських. Найменші обсяги видобування призвели до отримання найменшого прибутку на солеварні у Косові. В 1868–1892 рр. там отримано 250,8 тис. зол. ринських на рік доходів, що становило щорічно 10 тис. зол. ринських.

З солеварень, що видобували солянку, найбільші доходи за 1868–1892 рр. отримали (млн. зол. ринських): Стебник — 15; Лацко — 14; Болахів — 13,3.

Загалом, Галичина за 25 років виготовила 2,997 млн. т солі (щорічно — 1,2 млн. т) всіх сортів на суму 237 млн. зол. ринських або 9,5 млн. на рік (Szajnocha, W. 1899, p. 54–55).

Вражає, насамперед, суттєво занижена загальна грошова вартість усієї продукції солі від 1872 р., коли вартість всієї продукції солі становила понад 12 млн. зол. ринських, у той час як 1892 р. — не доходила навіть до 8 млн. Такий спад змушує задуматися над цінами, які нормують грошову вартість усієї продукції. Монопольні ціни продажу солі з кінця XVIII ст. багаторазово змінювалися, покладаючись з 1868 р., зазвичай, на австро-угорську угоду від 7 червня 1868 р. і на закони австрійської монархії та розпорядження австрійського міністерства фінансів. Названою угодою було знижено для всієї Австрії ціни при продажу солі майже на 5 ринських за центнер і скасовано продаж тваринницької солі.

З 1868 р. ціни продажу солі в Австрії не зазнали корінних змін, а зі змінами діяли після впровадження метричної системи (1875). Ціни продажу солі 1881 р. наведено в Табл. 3.

Таблиця 3

Ціни при продажу солі в Галичині 1881 р. (склали автори)

Виробник	Вид солі	Ціна за 1 ц, зол. ринських	
		Для краю	Для Росії
Величка та Бохня	Кристалічна	17,25	–
	Шахтна, у кусках (понад 14 кг)	10,00	–
	Шахтна, у кусках (менше 14 кг)	9,65	–
	Шахтна, мелена, насипом	10,00	–
	Зелена, в кусках (понад 14 кг)	8,90	–
	Зелена, в кусках (менше 14 кг)	8,55	–
	Зелена, мелена, насипом	8,90	–
	Коричнева, в кусках	8,50	–
	Коричнева, мелена, насипом	8,50	–
	Фабрична, 1 сорт	50	–
	Фабрична, 2 сорт	40	–
	Фабрична, 3 сорт	30	–
	Фабрична, денатурована сода	0,94–1,04	–
	Шахтна, в кусках	–	82
Зелена	–	72	
Величка	Кристалічна мелена, мелені крихти	–	65
Солеварні Східної Галичини	У топках	9,0	–
	Сіра	8,4	–
	Насипом	1,34	–
Косів	Кам'яна (знижка 0,5%)	–	3,13
	Кухонна (знижка 1%)	–	1,79

Джерело: Rutowski T., 1887, p. 15; Szajnocha W., 1899, p. 81

Для розрахунку чистого доходу з галицьких соляних копалень необхідні також дані з вартості продукції та продажу, тобто реальний дохід з продажу виготовленої солі. Для обчислення використовувалися статистичні щорічники останньої чверті XIX ст. (Рис. 3).

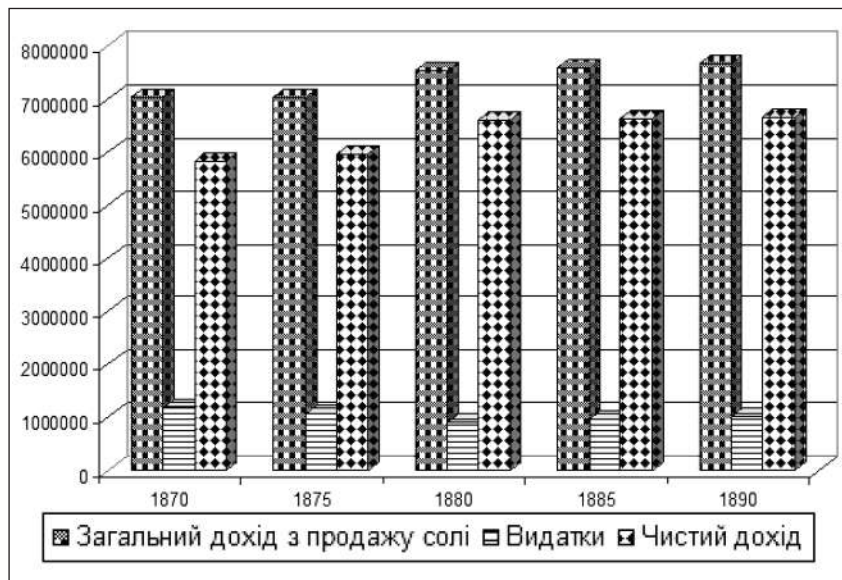


Рис. 3. Фінансовий баланс видобування солі в Галичині (Склали автори; Джерело: Szajnocha, W. 1899, p. 82–83).

З діаграми видно, що з 1870 до 1880 рр. витрати на виробництво солі зменшувалися через зменшене виробництво в той період харчової солі, й тільки з 1885 р. витрати виробництва зросли, паралельно з виробництвом солі.

Загалом, Галичина за 1868–1892 рр. виготовила 2,997 млн. т солі (щорічно — 1,2 млн. т) усіх сортів на суму 237 млн. зол. ринських або 9,5 млн. на рік (Szajnocha, W. 1899, p. 54–55).

Витатки за цей самий період становили 22,6 або щорічно — 1 млн. зол. ринських. Загалом соляна промисловість Галичини була високоприбутковою — чистий дохід становив понад 210 млн. зол. ринських (8,5 млн. зол. ринських — на рік).

Зважаючи на обсяги видобування солі та її вартість, Галичина займала панівне становище в Австро-Угорщині, виготовляючи 44% всієї продукції солі монархії.

Висновки. Поставлені перед дослідженням завдання загалом виконані. Проаналізовано видобування солі та її трансформацію у продукцію протягом тривалого функціонування цієї галузі господарювання в Галичині.

Розробка соляних покладів у Галичині уздовж північно-східного краю Карпат тривала з середньовіччя, але розквіту досягла в часи Австро-Угорщини. У другій половині XIX ст. основними виробниками солі були солеварні в Болахіві, Бохні, Величці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацку, Ланчині, Стебнику та Качиці.

У 1868–1880 рр. солеварні Галичини, за винятком Велички (36–63 тис. т) і Бохні (15–20 тис. т), продукували в середньому від 4–7,5 тис. т солі щорічно. На 1 мешканця в останній чверті XIX ст. вироблялося 9–13 кг солі, що вдвічі перевершувало природні потреби людини. Щорічно в Галичині використовували близько 50 тис. т солі. Крім того, менше 23 тис. т використовувалось у тваринництві.

Найбільшими виробниками солі були солеварні у Величці та Бохні. У Величці продукували солі більше, ніж на всіх інших солеварнях Галичини разом узятих (максимум 1872 р. — понад 75,8 тис. т). На початок 1870-х рр. приходилося максимальне видобування солі, окрім Лацко та Стебника, де 25 поступово зростав випуск продукції.

У 1868–1892 рр. солеварні Галичини щорічно продукували (т): Болахів — 5877; Бохня — 14521; Величка — 42697; Делятин — 4047; Долина — 4934; Дрогобич — 4834; Калуш — 3832; Косів — 4329; Лацко — 6240; Ланчин — 4032; Стебник — 6734.

Дві солеварні Західної Галичини (Бохня, Величка) за 25 років випустили 57% всієї продукції солі Галичини, тоді, як дев'ять солеварень Східної Галичини — лише 43%.

Запровадження в Австро-Угорщині монополії на сіль зменшило її вартість та надходження до бюджету Галичини. Якщо 1832 р. експорт солі приніс дохід у 1,4 млн. зол., то у 1890-х рр. лише на 0,1 млн. зол. більше. 1892 р. вартість галицької солі сягала: кам'яної солі — 4,5 млн., кухонної солі — 4 млн. зол. ринських.

За 1868–1892 рр. у Галичині виготовлено майже 3 млн. т солі загальною вартістю 2,4 млн. зол. ринських. Пересічно ціна становила 0,8 зол. за 1 кг готової продукції. Питома вага Галичини в соляній промисловості Австро-Угорщини становила 44% за обсягом та 43,5% — за вартістю продукції.

Вражає, насамперед, суттєво занижена загальна грошова вартість усієї продукції солі від 1872 р., коли ця вартість становила понад 12 млн. зол. ринських, у той час як 1892 р. — не доходила навіть до 8 млн. Це було викликано австро-угорською угодою від 7 червня 1868 р., коли ціни на продаж солі занижено на 0,5 зол. ринських за 1 т.

Загалом, Галичина в 1868–1892 рр. виготовила 2,997 млн. т солі (щорічно — 1,2 млн. т) всіх сортів на суму 237 млн. зол. ринських або 9,5 млн. на рік (Szajnocha, W. 1899, p. 54–55).

Видатки за цей самий період становили 22,6 або щорічно — 1 млн. зол. ринських. Загалом соляна промисловість Галичини була високоприбутковою — чистий дохід становив понад 210 млн. зол. ринських (8,5 млн. зол. ринських — на рік).

На думку авторів, у історії солеваріння в Галичині за часів Австро-Угорщини можна умовно виділити такі періоди: 1) XVI — середина XVIII ст. — час примітивного солевиробництва; 2) австрійський період XIX — становлення промислового солевиробництва; 3) часи Австро-Угорщини кінця XIX — початку XX ст. — розквіт солевидобувної промисловості. Все це викликано інтенсифікацією й індустріалізацією виробництва, обсягами виробництва та внеском соляної промисловості у бюджет Галичини та Австро-Угорщини.

Bujak, Fr. 1910. *Galicya*. Lwów: Nakładem księgarni H. Altenberga ; Warszawa: Księgarnia pod Firmą E. Wende i Spółka. T. II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. 509 s.

Bukowski, K. 1996. *Złoże soli w Bochni*. Kraków, 1996. S. 3.

Gąsiorowski, H. 1933. *Przewodnik po Beskidach Wschodnich*. Lwów; Warszawa. T. I. Cz. 1. Bieszczady. 287 s.

Jodłowski, A. 1971. Eksploatacja soli na terenie Małopolski w pradziejach i we wczesnym średniowieczu. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. T. IV.

Kelb von M. 1876. *Die Sooleguellen von Galizien. Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt*. Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler. B. XXVI. 201 S.

Osuchowski, W. 1930. Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI do XVIII w.

Rutowski, T. (red.). 1887. *Podręcznik statystyki Galicyi*. Lwów: Drukarnia i Litografia Pintera i Spółki. Rok I. 296 s.

Siemiradzki, J. 1922. *Plody kopalne Polski*. Lwów: Druk. H. Altenberga. 256 s.

Szajnocha, W. (1899). *Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie*. Lwów: Z drukarni W. Łozińskiego. Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. 160 s.

Wojciechowski, T. 2016. *Kopalnia soli w Bochni*. S. 21.

Zawadzki, T. 1978. Poszukiwania soli kamiennej w Galicji w latach 1772–1786. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. T. VII. S. 153–165.

Ісаєвич, Я. 2003. Солеваріння в Дрогобичі та його околицях у XVI–XVIII ст. *Дрогобичський краєзнавчий збірник*. Вип. VII. С. 108–120.

Ісаєвич, Я. 1961. *Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму*. Нариси з історії техніки. Вип. 7.

Клапчук, В. М. 2013. *Корисні копалини Галичини: видобування та переробка*. Івано-Франківськ: Фоліант. 507 с.

Клапчук, В. М. 2015. *Сільське господарство Галичини*. Івано-Франківськ: Фоліант. 336 с.

Пелипейко, І. 1995. Косівська солеварня. *Гуцульський край*. 4 лютого.

Bujak, Fr. 1910. *Galicya [Galicia]*. Lwów: Nakładem księgarni H. Altenberga; Warszawa: Księgarnia pod Firmą E. Wende i Spółka. T. II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. 509 s. [in Polish].

Bukowski, K. 1996. *Złoże soli w Bochni*. [*Salt Deposit in Bochnia*]. Kraków, 1996. S. 3. [in Polish].

Gąsiorowski, H. 1933. *Przewodnik po Beskidach Wschodnich*. [*Guide to the Eastern Beskids*]. Lwów; Warszawa. T. I. Cz. 1. Bieszczady. 287 s. [in Polish].

Jodłowski, A. 1971. Eksploatacja soli na terenie Małopolski w pradziejach i we wczesnym średniowieczu. [Exploitation of Salt in Małopolska in Prehistory and Early Middle Ages]. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. T. IV. [in Polish].

Kelb von M. 1876. *Die Soolequellen von Galizien*. [*The Salt Sources of Galicia*]. *Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt*. Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler. B. XXVI. 201 S. [in German].

Osuchowski, W. 1930. *Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI do XVIII w*. [*Salt Management in Halych Ruthenia from the 16th to the 18th Century*]. [in Polish].

Rutowski, T. (red.). 1887. *Podręcznik statystyki Galicji*. [*Textbook in Statistics of Galicia*]. Lwów : Drukarnia i Litografia Pillera i Spółki. Rok I. 296 s. [in Polish]

Siemiradzki, J. 1922. *Plody kopalne Polski* [*Fossils of Poland*]. Lwów: Druk. H. Altenberga. 256 s. [in Polish].

Szajnocha, W. 1899. *Plody kopalne Galicji, ich występowanie i użytkowanie*. [*Fossils of Galicia, their Origin and Use*]. Lwów : Z drukarni W. Łozińskiego. Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. 160 s. [in Polish].

Wojciechowski, T. 2016. *Kopalnia soli w Bochni*. [*Salt mine in Bochnia*] S. 21. [in Polish].

Zawadzki, T. 1978. Poszukiwania soli kamiennej w Galicji w latach 1772–1786. [Search for Rock Salt in Galicia in 1772–1786]. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. T. VII. S. 153–165. [in Polish].

Isaievych, Ya. 2003. Solevarinnia v Drohobychi ta yoho okolytsiakh u XVI–XVIII st. [Drohobych Salt Work in the XVI–XVIII Centuries]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. VII. S. 108–120. [in Ukrainian].

Isaievych, Ya. 1961. Solevarna promyslovisit Pidkarpattia v epokhu feodalizmu. [The Salt Industry of Subcarpathia in the Era of Feudalism]. *Narysy z istorii tekhniki*. Vyp. 7. [in Ukrainian].

Klapchuk, V. M. 2013. *Korysni kopalyny Galychyny: vydobuvannya ta prerobka*. [*Minerals of Galicia: Mining and Processing*]. Ivano-Frankivsk: Foliant. 507 s. [in Ukrainian].

Klapchuk, V. M. 2015. *Silske gospodarstvo Halychyny* [*Agriculture of Galicia*]. Ivano-Frankivsk : Foliant. 336 s. [in Ukrainian].

Pelypejko, I. 1995. *Kosivska solevarnya* [*Salt Works of Kosiv*]. *Guczulskij kraj*. 4 lyutogo. [in Ukrainian].